

PERKO VOJINOVIC

Radničko kulturno-sportsko društvo „Pelagić“ u Banjaluci (1928-1941)

Kulturna istorija radničkog pokreta u Bosanskoj krajini, između dva rata, nije dovoljno obrađivana. O osnivanju i djelatnosti Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« u Banjaluci imamo nešto više sačuvanih izvora i memoarske građe, što nam omogućuje da pokušamo dati objektivniju sliku o radu i ulozi ovoga Društva u revolucionarnoj akciji koju je vodio proletarijat i progresivne snage u jednom vrlo kratkom i burnom vremenu uoči drugog svjetskog rata.

Do formiranja Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« radništvo Banjaluke organizovalo je razne kulturno-prosvjetne manifestacije koje će osnivanjem društva dobiti novi kvalitet, sadržaj i organizacione forme. Podaci govore da je odmah poslije stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca radnički pokret u Banjaluci počeo da razvija svoju kulturno-prosvjetnu akciju. Prve javne manifestacije radničke klase u Banjaluci zabrinule su vlast, pa Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu brzojavima i povjerljivom prepiskom upozorava lokalnu vlast na opasnost od radničkih nemira i akcija.¹⁾ Već tada je shvaćeno da je kulturno-umjetnički rad pogodna forma da se radničkim masama objasne ciljevi i zadaci proletarijata.

Da je vlast bila zabrinuta zbog organizovanih akcija radničke klase, vidi se i po tome što je zabranjena proslava 1. maja 1919. godine u Banjaluci. Strah od organizovanog nastupa radnika natjerao je Zemaljsku vladu u Sarajevu da pripremi proglašenje prijekog suda u Banjaluci kao najgrublji

¹⁾ Arhiv Bosanske krajine, (dalje Arhiv BK) RP, BL, 1919, 1.

oblik obračuna sa radnicima.²⁾ I pored svih mjera da se spriječi jačanje radničkog pokreta, u toku 1919. godine u Banjaluci je došlo do formiranja novih sindikalnih i partijskih organizacija. Radnički dom postao je centar svih akcija gdje su se radnici dogovarali i sastajali.

Prve političke akcije proletarijata u Bosanskoj krajini imale su formu kulturno-prosvjetnih manifestacija. U znak solidarisanja s proletarijatom i revolucijom u Mađarskoj i oktobarskom revolucijom, proletarijat u Bosanskoj krajini organizovao je niz značajnih akcija. Tako 9. jula 1919. godine Kotarski ured iz Prijedora šalje Okružnoj oblasti u Banjaluci obavijest, prema kojoj su radnički predstavnici najavili, u korist radničkih interesa, veliku zabavu za 20. juli. Trebalo je da prisustvuju zabavi radnici iz Prijedora, Dobrljina, Ljubije i Banjaluke, pa Kotarski ured moli za eventualne direktive.³⁾ Nešto kasnije Kotarski ured u Prijedoru obavještava Okružnu oblast u Banjaluci da će dozvoliti radničku priredbu, ali pod određenim uslovima i ograničenjima.⁴⁾

Kakav je bio sadržaj radničke priredbe vidi se iz plakata koji je napisao Mjesni odbor Radničkog sindikalnog vijeća i Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) radnicima grada Banjaluke i okoline. U plakatu stoji da će se organizovati zajednički izlet u Prijedor 20. jula 1919. godine s programom koji je u suštini imao politički karakter.⁵⁾

Zvanične vlasti plašile su se svake kulturno-prosvjetne manifestacije koju je organizovao proletarijat, a koje su mogle poslužiti i za političke ciljeve. To se vidi iz telegrama koji šalje Zemaljska vlada iz Sarajeva 25. aprila 1920. godine okružnom načelniku u Banjaluci, u kome stoji: »Obavijestite sve područne organe da ne dozvole proslavu 1. maja o. g. dok ne dobiju odluku vlade, koja će odlučiti prema instrukcijama iz Beograda.«⁶⁾

Nekoliko dana kasnije Zemaljska vlada iz Sarajeva šalje Okružnoj oblasti telegram u kome se navode uslovi pod kojim treba dozvoliti proslavu 1. maja.⁷⁾ Na osnovu ovog telegrama Gradski kotarski ured u Banjaluci odobrava proslavu prema programu koji je podnijela radnička organizacija.⁸⁾

Prvog maja u 9 sati krenula je povorka ispred Radničkog doma u Banjaluci. Na čelu povorke nošena je crvena zastava. Oko 2000 radnika prošlo je glavnim ulicama s parolama slobodi, Sovjetskoj Rusiji i tako stigla u Šipsovu baštu gdje je Jakov Lastrić govorio o zadacima proleterijata.⁹⁾

2) Arhiv BK, OO, BL, 1919, 384. Stampani proglaš.

3) Izvještaj Kotarskog ureda iz Prijedora od 9. jula 1919, Arhiv BK, OO, BL, 645/1919.

4) Izvještaj Kotarskog ureda iz Prijedora od 11. jula 1919, Arhiv BK, OO, BL, 645/1919.

5) Plakat Mjesnog odbora Radničkog sindikalnog vijeća, Arhiv BK, RP, BL, 4-2/1919. U plakatu stoji: »U 6.30 sati sakupljanje pred Radničkim domom, odakle se u 7 sati kreće na kolodvorsku stanicu te vozom u Prijedor. Na stanici u Prijedoru doček po drugovima iz Prijedora, Dobrljina, Ljubije, Drvara, itd., odakle povorka svrstana u redove kreće ul. Kralja Petra do pred Radnički dom, gdje će se u 10 sati prije podne održavati *velika javna skupština* sa dnevnim redom: 1. Ciljevi i putevi socijalne demokratije, te sredstva njene borbe. 2. Razno.

Na skupštini govoriće referenti iz Zagreba i Banjaluke«. U daljnjem tekstu plakata najavljuje se priredba sa prigodnim programom.

6) Prevod šifrovanog telegrama od 25. aprila 1920, Arhiv BK, OO, BL, 403/1920.

7) Telegram Zemaljske vlade iz Sarajeva, Arhiv BK, OO, BL, 425/1920.

8) Akt Gradskog kotarskog ureda, Arhiv BK, OO, BL, 443/1920. U tom aktu naveden je i program proslave 1. maja.

9) Šipsova bašta se nalazila na prostoru između zgrade bivšeg Opštinskog suda, bivšeg Dačkog doma »Veselin Masleša« i u ulici koja vodi prema mostu na Vrbasu.

Vlasti su dale tendenciozan izvještaj, sa željom da umanje značaj ove manifestacije, tvrdeći da je »u povorci učestvovalo oko 900 lica, od toga 100 djece, a ostalo sve profesionalni radnici iz mjesta, među njima 150 žena. Zemljoradnika nije bilo.«¹⁰⁾

U *Narodnom glasu* od 1. maja 1920. godine objavljen je program svečane proslave Prvog maja u Radničkom domu u Banjaluci.¹¹⁾ Treća tačka programa bila je »Radnička davorija-pjeva radnički pjevački zbor«, a peta tačka programa »Radnička marseljeza-pjeva radnički pjevački zbor«, kao i pjesma »Zagrljeni slogom«. Iz sadržaja ovog programa vidi se klasna proleterska opredijeljenost, a može se zaključiti da je radnički pokret u početku svog djelovanja posvećivao punu pažnju kulturno-prosvjetnim manifestacijama. Formiran je »Radnički pjevački zbor«, koji je u ovakvim prigodnim manifestacijama i prije osnivanja Radničkog-kulturno prosvetnog društva doprinio afirmaciji radničkog pokreta u borbi za ekonomska, politička i društvena prava.

U vrijeme priprema za izbore, 18. oktobra 1920. godine održana je pred željezničkom restauracijom javna skupština koja je otpočela pjevanjem pjesme revolucionarnog sadržaja. Skupština je završena pjevanjem Radničkog pjevačkog zbora, i to je prvi put da je na jednoj javnoj političkoj manifestaciji nastupio organizovano Radnički pjevački zbor.¹²⁾

»Obznana« je ubrzo označila početak grubog nasilja zvanične vlasti nad KPJ i radničkim pokretom. U Banjaluci je 31. decembra 1920. godine zatvoren Radnički dom, konfiskovana imovina i arhiva mjesnih partijskih i sindikalnih organizacija; istaknutiji komunisti su uhapšeni, a neki rodom iz drugih mjesta protjerani su iz Banjaluke. U vrijeme konfiskacije oduzet je i prodat kino »Union«, koji je pripadao radnicima još od 1919. godine, gdje su radnici davali kino-predstave i priredbe.¹³⁾

Donošenjem Zakona o zaštiti države 2. avgusta 1921. godine pojačan je teror i predviđene su najsurovije kazne za komunističku aktivnost. U toku 1921. godine dovršena je likvidacija komunističke organizacije u Banjaluci, a time je usporen privremeno razvoj i jačanje revolucionarnog radničkog pokreta u Bosanskoj krajini. U tim najtežim godinama za radnički pokret formiraju se ilegalne organizacije koje podstiču radničku klasu u borbu za njena ekonomska i politička prava.

Stvaranjem ilegalnih organizacija KPJ u toku 1922. i 1923. godine u Banjaluci, i dolaskom Akifa Šeremeteta, koji je mlade radnike povezao sa naprednim omladinskim pokretom iz Gimnazije, stvaraju se skojevske organizacije koje će postati jezgro iz koga će se regrutovati članovi KPJ. Radnički pokret počinje da ulazi u fazu oživljavanja rada.¹⁴⁾

¹⁰⁾ Brzojavni izvještaj Okružne oblasti u Banjaluci od 10. maja 1920. godine, Arhiv BK, OO, BL, 471/1920.

¹¹⁾ *Narodni Glas*, Banjaluka, 1. maja 1920, br. 3. Mjesni odbor SRPJ (k) Banjaluke pokrenuo je list *Narodni glas*. Prvi broj izišao je 10. aprila 1920. godine. Urednik lista bio je Dušan Spasojević, ličilački radnik iz Banjaluke.

¹²⁾ Arhiv BK, OO, BL, 8737/1920.

¹³⁾ Kino »Union« prodat je trgovcima Dimitrijeviću Ljubomiru i Stevanoviću Antoniju, koji 23. decembra 1921. godine mole, u jednom aktu, okružnog načelnika u Banjaluci da se zauzme kod vlasti da skinu zabranu posjete predstavama koje su važile za činovnike, oficire i vojnike. Arhiv BK, OO, BL, 12170/1921.

¹⁴⁾ Ibro Ibrišagić, *Razvoj radničkog pokreta u Banjaluci*, rukopis, MBK, Banjaluka 1972.

Radnička klasa u Banjaluci shvatila je potrebu organizovanijeg kulturno-prosvetnog rada. U Bosanskom dioničarskom društvu »Bosnabois« bilo je 1923. godine 1500 radnika, većinom sa sela. Sindikalna podružnica drvodjeljskih radnika uspijeva okupiti znatan broj radnika i pokrenuti prosvjetno-kulturni rad. Formirana je prva radnička diletantska sekcija, koja je dala priredbu 1924. godine u menzi Pilane, uoči Nove godine.¹⁵⁾

Radnička klasa u Banjaluci svake godine se povećavala. 1925. godine bilo je 420 zanatlija koji su imali svoje udruženje.¹⁶⁾

Osjećala se potreba za osnivanjem kulturno-prosvjetnih i sportskih društava koja bi organizovano privlačila radnike u borbi za njihova ekonomska i politička prava. Godine 1925. osnovan je Radnički sportski klub »Borac« a nešto kasnije kao rezultat oživljavanja radničkog revolucionarnog pokreta u Banjaluci osnovano je i Radničko sportsko društvo »Pelagić«.

Komunistička partija u Banjaluci željela je vršiti uticaj na razvoj radničkog pokretu Bosanskoj krajini i krajem 1927. godine osniva Radničku kulturno-prosvjetnu grupu koja je predstavljala maticu iz koje će se formirati Radničko kulturno-sportsko društvo »Pelagić«. Ova Radnička kulturno-prosvjetna grupa izvodila je na priredbama sindikalnih podružnica kulturno-umjetničke programe i stvorila uslove za formiranje jednog solidnijeg i organizovanijeg radničkog kulturno-prosvjetnog društva.¹⁷⁾

Na inicijativu partijskog rukovodstva u Banjaluci, krajem 1927. godine, formiran je inicijativni odbor za osnivanje Radničkog kulturno-prosvjetnog društva. Osnivačka skupština održana je u sali Radničkog doma. Sindikati su 1927. godine kupili veću zgradu u Martičevoj ulici za potrebe Radničkog doma, adaptirali je i svečano otvorili 8. marta 1928. godine. U tom Radničkom domu 18. marta 1928. godine održana je Osnivačka skupština u prisustvu 37 članova-osnivača Društva.¹⁸⁾ Pravila Društva pročitao je Mustafa Softić, pa je glasanjem 36 članova »za« i jednoga »protiv« usvojen tekst pravila novoosnovanog Društva.

U Pravilima Društva, između ostaloga, u članu 2. stoji: »Zadatak je Društva da među svima umnim i fizičkim radnicima u zajednici sa radničkim stručnim udruženjima među svim članovima radi na gajenju kulture i sporta. Član 3. Svoj zadatak Društvo će postizavati: priređivanjem naučnih predavanja, zabava, igranki, izleta, utakmica i obrazovanjem muzičkih i pjevačkih zborova, održavanjem svoje dramske, gombačke, turističke, biciklističke, loptaške, hrvačke i drugih sličnih grupa«.¹⁹⁾

¹⁵⁾ Sjećanje Omera Isovića, Arhiv BK, BL, fond memoarske građe.

¹⁶⁾ Izvještaj zanatlijskog udruženja Banjaluka 14. V 1925, Arhiv BK, VžVO, 6054.

¹⁷⁾ Radnička kulturno-prosvjetna grupa je 3. decembra 1927. godine u kantini Pilane održala prvu svoju radničku zabavu na kojoj je muški hor otpjevao »Marseljezu«, a diletantska sekcija izvela kraći komad *Kmet i Neženja*. Za uspješno djelovanje i razvoj ove grupe posebno je zaslužen Avdo Čardžić, koji je rukovodio pjevačkim horom.

¹⁸⁾ Zapisnik sa Osnivačke skupštine od 18. III 1928, Arhiv BK, RP, BL, 4—28, 4—29/1928. Osnivačka skupština održana je sa dnevnim redom: 1. Značaj i potrebe društva; 2. Čitanje pravila društva; 3. Izbor privremene uprave; 4. Razno. U privremenu upravu su tada izabrani: Rudolf Hiter, Munib Drobic, Miloš Jovanović, Antun David, Dragica Borojević, Gina Marjanović, Branko Pejić (Despotović), Mustafa Bahtijarević, Omer Isović, Mato Mandić, Vojko Đorđević, Savo Novaković, Đorđe Ješić, Hamzo Gunić, Gospava Mišinović.

¹⁹⁾ *Pravila Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« u Banjaluci*, Arhiv BK, BL, 4—28/1928, st. 1.

Pravila Društva prilagodila su svoje zahtjeve pogledima i zahtjevima vlasti. Iz Društva se isključuju, po Pravilima, svi oni »koji pokušaju da u Društvo unose politički i vjerski duh.«²⁰⁾ Bilo je potrebno u Pravilima naglasiti apolitični karakter Društva, iako će prve akcije i manifestacije pokazati da Društvo ima izrazit klasni i politički karakter.

U Pravilima Društva se kaže da je Osnivačka skupština održana 12. februara 1928. godine. Datum se ne podudara, najvjerovatnije usljed nastojanja vlasti da odloži osnivanje radničkog Društva kako bi u njemu osigurala svoj uticaj, no kako je sačuvan zapisnik sa Osnivačke skupštine, datum osnivanja Društva nije sporan.²¹⁾

Prva sjednica privremene uprave održana je 25. marta 1928. godine u prostorijama Radničkog doma, gdje je izabrana uprava, nadzorni odbor i mirovni sud.²²⁾ Iz sastava ovog prvog rukovodstva Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« lako se može zaključiti da Društvo nije imalo nacionalni karakter, jer su Upravu sačinjavali članovi Društva bez obzira na njihovu nacionalnu pripadnost.

Pečat Društva bio je, po Pravilima, sa dva pisma u ćirici i latinici, što nam govori da je i to pitanje pravilno riješeno.

Privremena uprava održala je sjednicu i izabrala upravu Društva prije nego što su Pravila bila zvanično odobrena. To se vidi iz akta koji šalje Radničko kulturno-sportsko društvo »Pelagić« velikom županu Vrbaske oblasti 12. aprila 1928. godine na ovjeru. Na istom aktu kaže se da nema zapreka za postojanje ovog društva, nužno je samo da su članovi-osnivači ispravnog moralnog vladanja.²³⁾

Vlast je željela da novoosnovano društvo ispoljava umjerenost kako u svom radu, tako i u vanjskoj formi. Osnivači u nazivu Društva mislili su na ime Vase Pelagića, borca za prava malog čovjeka, borca za pravdu i istinu, te da njegovo ime može biti simbol Društva u njegovoj borbi i buđenju svijesti narodnih masa.²⁴⁾

Na početku djelovanja Društva »Pelagić« radile su: diletantska sekcija, horska (u kojoj su pjevali muškarci), a kasnije i tamburaška, koja je svirala na zabavama i igrankama. To je bio skroman početak, ali široko postavljen program rada vremenom je usmjeravao članstvo na mnogostruku kulturno-prosvjetnu i sportsku djelatnost. Tako postavljen program rada okupio je progresivne snage Banjaluke i posredstvom svojih aktivnosti politički ih angažovao. Članovi KPJ iskoristili su mogućnost da ovakvim radom politički vaspitavaju članstvo u Društvu i da revolucionarnim sadržajima na priredbama vaspitavaju narodne mase širom Bosanske krajine.

²⁰⁾ Isto, st. 1.

²¹⁾ Isto, st. 3.

²²⁾ Zapisnik sa sjednice privremene uprave Društva od 25. III 1928, Arhiv BK, BL, VžVO, 5091/1928. U upravu Društva tada su izabrani: tajnik Mato Mandić, zamjenik Munib Drobčić, blagajnik Đorđo Ješić, zamjenik Gina Marjanović. Za odbornike su izabrani: Mustafa Bahtijarević, Savo Novaković, Gospava Mišinović. U Nadzorni odbor izabrani su: Veljko Đorđević, predsjednik i članovi: Omer Išović i Branko Đespotović. U mirovni sud su izabrani: Miloš Jovanović, Dragica Borojević i Hamza Gunić.

²³⁾ Isto

²⁴⁾ U literaturi se često nepravilno pojavljuje naziv Društva »Vasa Pelagić«. Društvo nosi naziv samo po prezimenu (*Pelagića*), jer se time htjela iskazati klasno-revolucionarna težnja radničke klase.

Iste godine kad je osnovano Radničko kulturno-sportsko društvo »Pelagić« u Radničkom domu prvomajskoj skupštini prisustvovalo je oko 500 radnika i radnica. U Radničkom domu ova manifestacija je otvorena pjesmom Radničkog pjevačkog zbora »Pelagić«. ²⁵⁾

To nam govori da je radnički pokret u Banjaluci počeo da se organizuje i da svojim političkim i kulturnim manifestacijama pokazuje snagu svjesne proleterske opredijeljenosti. Te iste godine 6. avgusta uspješno je završen štrajk pilanskih radnika. ²⁶⁾

U ljeto 1928. godine banjalučka organizacija KPJ izvršila je pripreme i održala izbornu konferenciju, što je omogućilo i ubrzalo razvoj radničkog pokreta, a to je i pozitivno djelovalo na organizovanje rada novoosnovanog radničkog Društva. ²⁷⁾ Da se radnička klasa u Banjaluci počela organizovati, vidi se i po tome što je te godine bilo 6 podružnica uključenih u sindikate. ²⁸⁾

Djelatnost Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« treba posmatrati u sklopu djelovanja i razvitka radničkog pokreta u Banjaluci. Tek što je Društvo počelo s radom, došlo je do zavođenja šestojanuarske diktature, koja je pokušala da razbije i uništi radnički pokret u čitavoj zemlji, pa su se pod udarom diktature našle sve radničke organizacije i ustanove u Banjaluci. Policija je zatvorila Radnički dom, žapljenila biblioteku Društva »Pelagić« i konfiskovala imovinu svih naprednih radničkih organizacija i društava u gradu. Nakon Oktroisanog ustava 1931. godine, Društvo je obnovilo rad.

U to vrijeme i nekoliko narednih godina u revolucionarni radnički pokret u Banjaluci uključuje se generacija srednjoškolaca, studenata i mladih radnika, koji, predvođeni grupom politički uzdignutijih članova KPJ sa Veselinom Maslešom na čelu, uspijevaju da u toku 1930. i 1931. godine ojačaju i učvrste partijske ćelije. ²⁹⁾

Od osnivanja Društva u upravi se nalazila jedna grupa »komoraša«, koju je predvodio Dušan Balaban. Oni su bili prorežimski orijentisani i imali su drugu koncepciju o idejnom i kulturnom uzidizanju radnika. ³⁰⁾ Radničke komore u vrijeme osnivanja Radničkog društva u Banjaluci predstavljaju institucije koje čuvaju interese postojećeg poretka. Autor jednog teksta 1930. godine konstatuje: »Ali radničke komore, nažalost danas nisu staleška predstavništva sviju radnika i namještenika nego monopol jedne male grupe radnika protivu većine drugih radnika«. ³¹⁾

Poslije IV zemaljske konferencije KPJ, koja je održana 1934. godine, zaključeno je da komunisti djeluju kroz sve moguće ilegalne platforme naročito u sindikalnim organizacijama i kulturno-prosvjetnim društvima.

²⁵⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo 3. maja 1928, br. 17, st. 2.

²⁶⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo 2. avgusta 1928, br. 31, st. 2.

²⁷⁾ Dr Dušan Lukač, Banjaluka i okolica u ratu i revoluciji, Banjaluka 1968, st. 21.

²⁸⁾ *Glas Slobode*, Sarajevo 28. aprila 1928, br. 16, st. 6.

²⁹⁾ Šefket Maglajlić, Rad KPJ u Banjaluci od 1930. do 1935. Sjećanje iz revolucionarnog rada, Arhiv Muzeja Bosanske krajine, (dalje Arhiv MBK), 2/62.

³⁰⁾ Dušan Balaban je poslije »Obznan« napustio komunistički pokret i pristupio centrumašima. To se vidi iz izjava Franje Raušera i Sretene Jakšića, vodećih socijalista-centrumaša reformističkog pravca u dopisu policijskim vlastima koji tvrde da Dušan Balaban nije komunista već centrumaš. Arhiv BiH Sarajevo, PU, pov. br. 16/1922.

³¹⁾ Z. Milojković, Birokratizam u radničkim komorama, *Radničko jedinstvo*, Sarajevo 1930, br. 1.

Upornim radom komunisti u Banjaluci uspjeli su da ojačaju svoj uticaj u URS-u. U većini podružnica komunisti su uspjeli da budu izabrani u odbore i druga rukovodstva. Posredstvom ovih komunista, partijska organizacija je pojačavala svoje pozicije u međustrukovnom odboru URS-a, (koji je u to vrijeme bio najača organizacija radnika u Banjaluci. Pokušaj režima da osnivanjem i formiranjem prorežimskih radničkih sindikata omete razvoj URS-a u Banjaluci nije imao većeg uspjeha.³²⁾

Banska uprava je posredstvom Dušana Balabana, koji je bio optuživan i od svojih istomišljenika, pokušala da omete ulogu komunista ne samo u sindikalnim podružnicama već i u Radničkom kulturno-sportskom društvu »Pelagić«.³³⁾

Sukob s »komorašima«, koje je predvodio Dušan Balaban, prenio se i u novoosnovano Društvo »Pelagić«. »Komoraši« su u početku djelovanja i rada Društva imali znatnijeg uticaja, ali se postepeno jačanjem radničkog pokreta u Bosanskoj krajini njihov uticaj smanjivao. Već 1933. godine Društvo svojim radom ulazi u period revolucionarnog angažovanja u svim oblastima djelatnosti, ali borbe s »Komorašima« se nastavljaju sve do 1936. godine.

Polovinom marta 1936. godine, Društvo »Pelagić« je prikazalo na radničkoj priredbi kulturno-umjetnički program u kome je s uspjehom izveden pozorišni komad iz radničkog života »Izdajica«. Ta godina je označila prekretnicu u aktivnosti i političkoj orijentaciji Društva. Tada je konačno došlo do raskida sa »komorašima«. Prvog maja 1936. godine Državnom tužilaštvu upućena je prijava protiv Dušana Balabana, koju su podnijeli radnik Lemajić Franjo, član uprave Podružnice građevinskih radnika u Banjaluci Mato Jurić sa još šest svjedoka. U prijavi optužuju Dušana Balabana da je iz radničke blagajne, kao povjerenik Radničke komore, prisvojio novac.³⁴⁾

Taj sukob s »komorašima« završen je u maju 1936. godine kada je Oblasni odbor URS-a u Sarajevu, gdje su radili prorežimski orijentisani ljudi, donio odluku da se zabrani naprednim sindikalnim podružnicama da održavaju svoje sastanke u Radničkom domu. Na protestnom zboru koji je održan protiv ove odluke 15. juna 1936. godine govorili su komunisti Pavao Rađan, Muhamed Kazaz i još nekoliko članova i aktivista KPJ.³⁵⁾

Kada je došlo do sukoba, prostorije Društva nalazile su se u Radničkom domu, koji je bio vlasništvo Radničke komore. Kako je došlo do raskida sa pristalicama Dušana Balabana, on je istjerao članove Društva iz prostorija Radničkog doma i sam sazvao skupštinu novoga Društva gdje su ga za predsjednika izabrali njegovi istomišljenici. Pod pritiskom sindikata, morao je dozvoliti da u Radničkom domu i dalje radi Društvo »Pelagić«, a njegova ideja o novom Društvu propala je zato što nije bilo dovoljno članova. Od tada Društvo »Pelagić« ulazi u novu fazu revolucionarnog djelovanja.

Krajem 1934. godine formirana je govorno-horska sekcija sa ciljem da idejno-politički djeluje na mase. Iste godine Društvo odlazi, sa svojim

³²⁾ Sefket Maglajić, *Referat na proslavi povodom tridesetogodišnjice postojanja KUD Pelagić*, Arhiv MBK, BL, 2/61, str. 4.

³³⁾ Proglas Oblasnog odbora ORSJ u Banjaluci, AIRPJ Beograd, Zbirka Vitomira Koraća, 708.

³⁴⁾ IRP Sarajevo, Zbirka Radnički pokret, fotokopija 236.

³⁵⁾ Izvještaj Uprave policije od 15. aprila 1936, Arhiv BK, UP, BL, 14046/1936.

revolucionarnim programom, u revir šumske privrede Podgradci, gdje počinje politički djelovati na radničku klasu Bosanske krajine.³⁶⁾ Te godine u tri sekcije Društva: horskoj, muzičkoj i diletantskoj radilo je 246 članova, dok je biblioteka raspolagala sa 700 knjiga naprednog sadržaja, koje je čitalo 1.500 stalnih čitalaca.³⁷⁾

Na godišnjoj skupštini Društva »Pelagić« početkom 1936. godine u upravu Društva ušao je veći broj članova KPJ i njihovih simpatizera. Za predsjednika je izabran stari komunista Muhamed Kazaz, za drugog sekretara Emil Zrelec, za blagajnika Ivan Tukerić, a kao odbornici su bili Ivan Sigler, Edhem Karabegović — Ledo i drugi. Tada je preovladao uticaj komunista u Društvu »Pelagić« i konačno je došlo do otvorenog obračuna, rasvida i pobjede nad pristalicama Dušana Balabana koji je predvodio »komoraše«.

Od tog vremena počinje organizovaniji rad Društva i intenzivnije djelovanje na radnike i narodne mase. Organizovan je mješoviti hor koji je okupljao veći broj žena i tako povezao rad Društva sa vrlo aktivnim *Ženskim pokretom* u Banjaluci. Godinu dana kasnije, formiran je omladinski hor koji je okupljao učenike u privredi i srednjoškolsku omladinu koja se aktivno uključila u druge oblike djelatnosti koje je Društvo organizovalo. Vršena je propaganda marksističke literature, osnovane su zidne novine, osnovana je kulturno-prosvjetna sekcija, marksistička škola, koja je imala zadatak da marksistički obrazuje veći broj radnika i omladine.

Intenzivniji uspon revolucionarnog radničkog pokreta i rada Društva »Pelagić« u Banjaluci privremeno je usporen provalom u partijsku organizaciju, progonom i hapšenjem najistaknutijih banjalučkih komunista u drugoj polovini 1936. godine. Tada su uhapšeni komunisti i aktivisti Društva »Pelagić«: Nikica Pavlić, Miloš Popović, Ranko Šipka, Stjepan Pavlić i Ivan Signler.³⁸⁾

Razbijanjem Mjesnog komiteta KPJ i SKOJ-a i odvođenjem u zatvor ili protjerivanjem iz Banjaluke jednog broja idejno najzrelijih komunista i aktivista, masovni revolucionarni rad nije prekinut. On je nastavljen, ali smanjenim intenzitetom. Jedna od osnovnih kočnica u konsolidovanju mjesnog rukovodstva bila je određeni vid »grupaške« borbe koja je bila uslovljena, pored ostalog, i ličnim nerazumijevanjima i međusobnim razmjericama između jednog broja članstva KPJ koji su izbjegli hapšenje u provali 1936. godine.

U objavljenim sjećanjima pojedinih revolucionara, kao i drugim radovima koji tretiraju, uzgredno, ovaj problem opisani su samo neki uzroci i uslovi, kao i štetne posljedice »grupaške« politike u partijskoj organizaciji Banjaluke, a manje se konkretno analizirala aktivnost pojedinaca u »gru-

³⁶⁾ Istorijat KUD Pelagić, Arhiv MBK, 2/60, st. 3.

Prve horske recitacije bile su: »Posmrtni marš Američkog pogreba«, »Utorak«, »Rudari«, »Zlatos«, »Pe-kari«, »Pirinač« i druge. Horovođa ove sekcije bio je član uprave KAB-a, student iz Banjaluke Vladeta Vasić.

³⁷⁾ Sefket Maglajlić, isto, str. 3.

³⁸⁾ Sefket Maglajlić, Banjalučka partijska organizacija od 1938. do početka 1941. godine, Zbornik sjećanja, 40 godina, knjiga 3, str. 73.

paškoj« borbi, odnos prema njima i njihovom sektaškom shvatanju koje se sastojalo u odbacivanju i sporom prihvatanju širih formi i metoda političkog rada u tadašnjim društvenim uslovima.

Kod nekih članova KPJ, uglavnom intelektualaca, pojavljuje se sumnja u mogućnost djelovanja KPJ posredstvom legalnih kulturno-prosvjetnih i sportskih društava. Vođa ove grupe, tvrde neki u svojim sjećanjima, bio je Asim Alihodžić³⁹⁾, koji je zaveo i neke mlađe članove kao, na primjer, studenta filozofije Miloša Popovića — Đurina.⁴⁰⁾ Autori tekstova o sjećanjima ovu grupu nazivaju »nadobudni intelektualci-frakcionaši«, premda ovdje nije riječ o frakciji već grupi koja je imala suprotne stavove o metodu borbe u radničkom pokretu.⁴¹⁾ U političkom rječniku frakcija znači parlamentarna grupa jedne političke stranke ili posebna politička grupa u jednoj stranci, pa se u ovom slučaju ne bi moglo govoriti o »frakcionaštvu«, već prije o borbi mišljenja, sukobima na ličnoj osnovi, liderstvu i grupašenju.

Očigledno je da je jednu grupu intelektualaca zahvatila idejna zbrka. To potvrđuju i sjećanja Dede Gazića, koji kaže: »Ovaj sukob imao je ličnu notu i želju da se pojedinci istaknu kao lideri i vođe pokreta. U razgovorima koje su oni vodili, osjećala se težnja da oni, a ne drugi mogu biti bolji rukovodioci i vođe u pokretu.«⁴²⁾ Da je riječ o idejnoj zbrci i nerazumijevanju, potvrđuje i činjenica da su ti komunisti i intelektualci u osnovi, po svom držanju u glavnim događajima i revoluciji, ostali dosljedni programu KPJ.

S rezervom treba prihvatiti i mišljenje kojim se ističe da je Asim Alihodžić zaveo sve partijske kadrove u Banjaluci, a posebno Miloša Popovića — Đurina, koji je u intelektualnom i političkom životu bio istaknuta i formirana ličnost.⁴³⁾

Ova grupa nije ostvarila značajniji uticaj, jer je članstvu bio bliži i jasniji kurs djelovanja KPJ u legalnom kulturno-prosvjetnom radu. Svojim stavovima koje su zastupali pripadnici ove grupe naišli su na otpor u širim slojevima radničkog pokreta. Ti sukobi su trajali u partijskoj organizaciji sve dok nije Pokrajinski komitet početkom 1940. godine odlučio da se iz Partije isključe Miloš Popović i Asim Alihodžić. Na godišnjoj skupštini Dru-

³⁹⁾ Asim Alihodžić je za vrijeme rata odveden u logor Jasenovac. Partija mu je oprostila grupaška djelovanja i 1944. godine zamijenjen je za zarobljene Nijemce. Poslije oslobođenja bio je ambasador, kasnije se pokolebao na liniji Informbiroa.

⁴⁰⁾ Miloš Popović-Đurin se kasnije svrstao u red istaknutih revolucionara radničkog pokreta. Rehabilitovan odmah 1941. godine i priključio se pokretu otpora. Pred rat i za vrijeme NOB-e pojavljuje se sa naprednim člancima i pjesmama pod pseudonimom »Đurin« i »dr Orlić«. Jedan od najtalentovanijih publicista u radničkom pokretu Bosanske krajine. Autor je poznate pjesme »Konjuh planinom«. Poginuo na dužnosti komesara partizanskog bataljona 1943. godine.

⁴¹⁾ Sefket Maglajić, »Rad KPJ u Banjaluci od 1930. do 1935.« sjećanja iz revolucionarnog rada, Arhiv MBK, 2/62.

⁴²⁾ Dedo Gazić, izjava data autoru 30. X 1972, Banjaluka.

⁴³⁾ Miloš Popović je pisao o odnosu između filozofije i nauke, gdje se angažovao u polemici na stranu Ognjena Price. Vidi: M. Đurin, *Jedinstveni front ili revizija dijalektike*, Kultura, Zagreb, god. III, br. 1, 15. 1. 1938, str. 4; Dr Milan Orlić, *Slučaj Pećinca i Ravnikara*, Zagreb, god. III, 1938, br. 6, 1. 4. 1938, str. 3—5; br. 7, 1. 5. 1938, str. 11—13; br. 8, jun 1938, str. 4—7; M. Đurin, *Neopozivistička teorija saznanja, Život i rad*, Beograd, god. XI, knj. XXVII, novi tečaj, sveska 14 i 15, novembar—decembar 1938, str. 212—225.

štva »Pelagić« ova grupa je raskrinkana, kao i njihovi inspiratori koji su legalni način borbe KPJ putem kulturno-umjetničkog rada nazvali »tamburaški socijalizam« zbog uspjeha tamburaške sekcije Društva »Pelagić«.4)

Poslije opadanja aktivnosti u radu Društva u toku 1936. i 1937. godine, koja je bila posljedica provale u partijskoj organizaciji i sukobima, dolazi do ožvljavanja rada u 1938. godini. Aktivnost se naročito osjetila poslije održavanja godišnje skupštine Društva početkom 1938. godine, kada je izabrana nova uprava u koju su ušli najistaknutiji komunisti i njihovi simpatizeri.⁴⁵⁾

Provalom i hapšenjem komunista, policija je uspjela ne samo da razbije ćelije KPJ, i tako oteža organizovan rad u svim legalnim vidovima borbe, već i da se dublje i bliže upozna sa svim do tada izgrađenim formama političkog djelovanja, pa je poduzela mjere za sprečavanje djelovanja i jačanja revolucionarnog radničkog pokreta u gradu. U takvim uslovima 1938. godine konstituise se nova uprava Društva »Pelagić«, koja uspijeva da obnovi i proširi djelatnost rada i obogati ga novim oblicima. Od te godine svake srijede održavane su »kulturne večeri« u Radničkom domu. To su bile priredbe zatvorenog tipa, samo za članove Društva, a učestvovala je i široka publika, većinom radništvo i omladina. Program je imao tri dijela: a) kulturno-umjetnički, b) kraća predavanja, c) zabavni dio.

Jezgro Društva sačinjavala je kulturno-prosvjetna sekcija koju su neki učesnici revolucionarnog rada u svojim sjećanjima nazvali »marksistička škola«. Ova sekcija je organizovala predavanja, koristila se takođe i kružnicama u kojima je obrađivana napredna štampa i literatura a održavane su i diskusije i konsultacije.

Hor Društva »Pelagić«, koji je ranije okupljao samo muške članove proširen je, pa je stvoren mješoviti hor preko kojega se stvara veza sa ženskim pokretom u Banjaluci. S horom su usko sarađivali recitatorska, muzička i folklorna sekcija. U sezoni 1939/1940. godine pri Društvu se formira i omladinski hor, sa 40 omladinaca, kojim je rukovodio Drago Mažar.

Kako u 1937. godini nisu postojali uslovi za obilježavanje desetogodišnjice postojanja Društva, u toku 1939. godine, pored redovne djelatnosti, organizovana je i proslava ovog jubileja. U sklopu proslave održana je svečana akademija s programom. Na akademiji su o radu Društva govorili predsjednik Kasim Hadžić i Slobodan Kokanović, dok je Mirko Višnjić održao predavanje o životu i radu Vase Pelagića.⁴⁶⁾ Proslavljajući desetogodišnjicu rada, Društvo je organizovalo gostovanja i priredbe u mnogim mjestima Bosanske krajine.

Organizovanjem gostovanja u radničkim centrima Bosanske krajine, Društvo »Pelagić« postaje najvažniji faktor u konkretnom prezentiranju

⁴⁴⁾ Citirani istorijat »Pelagića«, str. 9.

⁴⁵⁾ Novu upravu sačinjavali su: predsjednik Kasim Hadžić, potpredsjednik Šefket Maglajlić, sekretar Slobodan Kokanović i Slobodan Uzelac, blagajnik do 1939. godine Mirko Višnjić, a poslije toga Camil Bučo, članovi uprave bili su: Josip Mažar-Šoša, Drago Lang, Edhem Karabegović, Nazim Džabić, Rahmija Kadenić, Muhamed Kazaz i Mehmed Mešinović. Takva uprava bila je sve do zabrane rada Društva »Pelagić«.

⁴⁶⁾ Dedo Gazić, Rad SKOJ-a u 1939—1940. godini u Banjaluci, sjećanja, Arhiv BK, 2/51, str. 5.

uloge Banjaluke kao revolucionarnog centra Bosanske krajine. Društvo je željelo da svako svoje gostovanje pretvori u političku manifestaciju protiv postojećeg režima. Uprava Društva je takav stil rada njegovala nastojeći da pripremi program koji je odgovarao ideologiji radničke klase, bez obzira na to što je cenzura dio tog pripremljenog programa zabrinjavala.

Režimska vlast u Banjaluci dobro je znala da je radničko kulturno-sportsko društvo »Pelagić« bilo pod uticajem komunista i da je imalo veliki politički uticaj. Kvalitetni nastupi, masovnost članstva i njihova privrženost Društvu, sve je to stvaralo zavist drugih građanskih i režimskih društava, pa se zvanična vlast trudila da spriječi široku djelatnost i gostovanja koja je Društvo organizovalo.

U toku 1939. godine Društvo daje priredbe u radničkim centrima: Drvaru, Ljubiji, Prijedoru i Jajcu s programom revolucionarnog sadržaja koji je vršio jak uticaj na radnike i pomagao i doprinosa bržem razvoju i sazrijevanju radničkog pokreta u tim mjestima.⁴⁷⁾

Najveću aktivnost Društvo je razvilo 1940. godine. U ljeto iste godine Društvo sa svojim sekcijama odlazi u Bihać s programom klasnog sadržaja. Poslije gostovanja u Bihaću, članovi Društva boravili su na Plitvicama, a u povratku su se zadržali u Bosanskoj Krupi, gdje je policija, po direktivama iz Bihaća, zabranila cjelokupni program. I pored zabrane policije, Društvo je održalo priredbu, pa su funkcioneri Društva bili uhapšeni.⁴⁸⁾

Društvo »Pelagić« 20. jula 1940. godine odlazi u Teslić i tamo organizuje susret s radnicima tvornice za destilaciju i preradu drveta. Pod izgovorom da uprava Društva »Pelagić« održava sastanak sa sindikalnim aktivom, sekretar Mjesnog komiteta KPJ za Banjaluku Mirko Višnjić održao je sastanak s grupom aktivista radničkog pokreta u Tesliću. Na sastanku je govoreno da je potrebno odlučnije stupati u borbu protiv postojećeg poretka. Ovaj susret uticao je na jačanje revolucionarne aktivnosti u Tesliću, jer samo nekoliko dana poslije gostovanja »Pelagića« u Tesliću je uslijedio masovni štrajk u Tvornici za destilaciju i preradu drveta. To isto se dogodilo u rudniku Ljubija.⁴⁹⁾

Odlaskom u Drvar 13. oktobra 1940. godine »Pelagić« je izveo svoju najznačajniju i najuspješniju turneju u istoriji svoga djelovanja.

Program za nastup u Drvaru spreman je savjesno i bio je proleter-sko-klasnog sadržaja. Plakati za program odštampani su bez odobrenja zvanične vlasti. Za štampanje se brinuo Slobodan Uzelac, grafički radnik. Ovi plakati upućeni su po specijalnom kuriru u Drvar da se reklamira program priredbe. Cenzura u Drvaru, po svom običaju, prepolovila je program i obavijestila upravu Društva šta je zabranjeno, a šta se može izvesti od programa.⁵⁰⁾

⁴⁷⁾ Sefket Maglajlić, citirani referat, str. 9, U program ovih priredbi bile su uključene revolucionarne pjesme: »Marseljeza«, »Radnički pozdrav«, »Kad prvo sunce«, »Pjesma banjalučkih radnika«, kao i recitacije »Nosači«, »Pekari«, »Poplava«, kao i pozorišni komad iz radničkog života *Drveni crv*.

⁴⁸⁾ Citirani istorijat »Pelagića«, str. 6.

⁴⁹⁾ Isto, str. 7.

⁵⁰⁾ Selman Jusuf, Sjećanja o napadu žandarma na RKUD »Pelagić« na pruzi Prijedor—Drvar, Arhiv BK, fond memoarske građe.

Društvo se na to nije mnogo obaziralo, jer je to bila česta praksa, pa je sa oko 60—80 članova krenulo željeznicom do Prijedora i od Prijedora preko Sanskog Mosta do Drvara.⁵¹⁾ Još u vozu primijećeno je da članove Društva prate agenti. Nekoliko članova Društva nosilo je letke i brošure, izdate od KPJ i SKOJ-a, radnicima u Drvaru.

Kada je voz od Prijedora odmakao nekih desetak kilometara, na otvorenoj pruzi, na mjestu zvanom Baltine Bare, izišla je pred voz grupa žandarma i zatražila da se voz zaustavi. Voz je bio blokiran i tada su članovi Društva počeli sakrivati ilegalni materijal u rupe od vagona i u tamburaške instrumente. Neki nisu uspjeli blagovremeno sakriti, pa su uhvaćeni prilikom pokušaja da se oslobode materijala. Agenti su izvršili detaljan pregled članova, pa čak i žena. Ručvodstvo je pokušalo intervenisati, ali bez uspjeha.

Nekoliko članova je odvedeno i odmah su im stavljene lisice. Kasnije su uhapšeni: Kasim Hadžić, Drago Lang, Irfan Karabegović i Slobodan Uzelac. Njih su odmah izveli a ostale bajonetima utjerali u vagone. Iako su i ostali željeli da idu zajedno sa uhapšenima, ipak je i bez uhapšenih nastavljen put u Drvar. U toku puta, sa jedne stanice, poslat je telegram u Banjaluku i javljeno je prijateljima o pretresanju voza i hapšenju članova Društva.

Građanstvo u Drvaru bilo je upoznato sa cijelim slučajem i na zahtjev radnika Pilane i Celuloze da se ne ometa izvođenje programa članovima Društva »Pelagić«, policija je odgovorila preduzimanjem mjera predostrožnosti. Članove Društva u Drvaru dočekala je masa radnika i pleh-muzika na željezničkoj stanici. »Od stanice do Radničkog doma stajao je gust kordon žandarma s puškama na gotovs i bajonetima kroz koje je »Pelagić« prošao i ipak pronio crvenu zastavu.«⁵²⁾ Sve nam ovo govori koliko je autoriteta i popularnosti uživalo Društvo »Pelagić« kod radništva u Bosanskoj krajini.

Za cijelo vrijeme boravka Društva u Drvaru stanje je bilo krajnje zaoštreno. Predstava je počela u prepunoj sali, u kojoj je bilo najviše radnika. Revoltirañ brutalnim postupkom policije, na pozornicu je izišao Slobodan Kokanović i iznio čitav slučaj sukoba s policijom i hapšenja članova Društva. On je u svom govoru rekao da policija neće zaplašiti Društvo i da će ono izvesti svoj program. Dalje je govorio o teškoj političkoj situaciji u svijetu, o nužnosti vođenja borbe za demokratizaciju poretka u Jugoslaviji kao uslova za opstanak pred nastupajućom fašističkom opasnošću i o potrebi oslonca Jugoslavije na SSSR. Protiv Kokanovićeovog govora ustao je da protestuje predstavnik zvanične vlasti koji je sjedio u prvom redu, ali ga je neko iz publike zadržao na sjedištu i onemogućio mu da protestuje.

Kada je počela priredba, bez obzira na nove proteste predstavnika vlasti izveden je dio programa koji je bio zabranjen, pa čak i nekoliko tačaka koje nisu bile planirane. Na kraju programa u ime svih prisutnih zatraženo je da se uhapšeni drugovi puste na slobodu i da se kazne odgovorna lica za postupak prema Radničkom kulturno-sportskom društvu »Pelagić«. O svemu ovome policija iz Drvara obavijestila je policiju u Banjaluci.

⁵¹⁾ U citiranom istorijatu »Pelagića« stoji da je krenulo 100 članova Društva, a Jusić u svojim sjećanjima navodi preciznije od 60 do 80 članova.

⁵²⁾ Citirani istorijat »Pelagića«, str. 7.

Drugi dan grupa članova vratila se iz Drvara u Banjaluku. Uhapšeni članovi još nisu bili pušteni, iako je od strane građana i naprednih društava zatraženo da se puste na slobodu. Poslije nekoliko dana, pod pritiskom građana i naprednih društava i organizacija, svi su pušteni, a Društvo je kažnjeno što je u Drvaru izvodilo program koji je cenzura bila zabranila.

Saradnja Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« sa drugim kulturno-prosvjetnim društvima u Banjaluci

Pomažuši nastojanja komunista da posredstvom najrazličitijih vidova političke aktivnosti utiču u pravcu osvješćivanja narodnih masa i ukažu na prave uzroke tadašnje teške ekonomske i političke situacije, članovi »Pelagića« su se povezivali sa svim naprednim kulturno-prosvjetnim društvima u Banjaluci.

Rijedak primjer saradnje dvije uprave i dva društva bila je saradnja Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« i Sportskog kluba »Borac«. Koristili su se zajedničkim prostorijama Radničkog doma, zajednički istupali protiv »komoraša«, koji su na čelu sa Dušanom Balabanom imali većinu u upravi Društva »Pelagić« u vrijeme njegovog osnivanja, zajednički nastupali sa kulturno-zabavnim programom i na političkim manifestacijama. Zato su ova dva društva dobila naziv »crveni tandem«.

Već krajem maja 1928. godine Društvo »Pelagić« sa Radničkim sportskim klubom »Borac« učestvuje na radničkom sletu u Sarajevu prilikom svečanog otvaranja »Hajdukovog« stadiona u Sarajevu 27. maja 1928. godine kada je hor Društva »Pelagić« otpjevao »Marseljezu«, a naveče na zvaničnoj zabavi »Internacionalu«.⁵³⁾ Na povratku iz Sarajeva, na poziv radnika, u Turbetu zajednički je održana priredba, gdje je došlo do okršaja s policijom. Već na početku rada novoosnovano društvo »Pelagić« povezuje se sa naprednim društvima u Banjaluci, te svojim radom izražava svoju klasnu i proletersku opredijeljenost.

Ova dva društva i kasnije izvode zajedničke kulturno-prosvjetne akcije kao 1929. godine, kada su zajednički posjetili šumski revir u Podgradcima, gdje su ih radnici dočekali s iskrenim oduševljenjem. Oni će i kasnije zajednički organizovati priredbe i gostovanja, kao na primjer u Tesliću 1940. godine poslije koga je uslijedio veliki štrajk radnika.

Kada su komunisti u Radničkom sportskom klubu »Borac« doznali da policija sprema zabranu rada, oni su 18. 2. 1941. godine organizovali zabavu kluba koja je prerasla u protestnu manifestaciju protiv režima policije. U dvorani Hrvatskog doma »Nada« pripremljen je program u kome su učestvovali članovi »Pelagića« i »Borca«. Prije zabavnog dijela programa, sekretar kluba »Borac« Niko Jurinčić održao je govor u kome je istakao potrebu borbe protiv fašizma i za radnička prava. Zbog ovog govora osuđen je na 16 dana zatvora. Poslije govora, izveden je zabavni dio programa; između ostalog, hor »Pelagić« zajedno sa članovima »Borca« otpjevao je radničku pjesmu »Zdravo da ste, hrabri borci«. Poslije ove zajedničke manifestacije, uslijedila je zabrana rada Radničkog sportskog kluba »Borac«.⁵⁴⁾

⁵³⁾ Sefket Maglajlić, citirani referat, str. 7.

⁵⁴⁾ Aleksandar Ravlić, *Tridesetpet godina »Borca«, 1926—1961*. Banjaluka 1961, str. 50.

Osnivanjem Kluba akademičara Banjaluke (KAB), dolazi do čvršće povezanosti u svim akcijama s društvom »Pelagić«. KAB je organizovao niz predavanja koja su držali napredni javni radnici iz Beograda, Zagreba i drugih mjesta, pa su ta predavanja posjećivali i članovi Društva »Pelagić«.⁵⁵⁾

Na jednoj probi hora Društva »Pelagić«, u avgustu 1935. godine, jedan student, član KAB-a, došao je u Radnički dom i saopštio da su uhapšeni studenti Fikret Dedić i Milorad Gajić zbog rasturanja ilegalne brošure kojom se tražila amnestija političkih osuđenika. Proba hora je prekinuta i članovi su krenuli glavnom ulicom u Banjaluci glasno zahtijevajući da se uhapšeni studenti puste na slobodu. To je bilo predveče kada je na ulicama bilo dosta svijeta. Demonstrantima su se ubrzo pridružile grupe radnika i omladinaca, pa je tom prilikom došlo do sukoba s policijom, koji je trajao oko pola sata. U ovom okršaju s policijom uhapšeno je petnaestak radnika i studenata. Iz straha od ponovnih demonstracija vlast je sutradan sve uhapšene pustila kućama surovo ih premlativši prije toga u zatvoru.⁵⁶⁾

1935. godine osnovano je pri društvu »Pelagić« društvo »Prijatelji prirode«. To je bilo posebno društvo sa svojim pravilima i upravom, ali je tretirano kao izletnička sekcija Društva »Pelagić«, jer su ga uglavnom sačinjavali članovi Društva. Cilj Društva »Prijatelji prirode« bio je da se putem izleta radništvo i omladina približe i povežu sa selima u Bosanskoj krajini. Organizovani izleti u Trapiskoj šumi, Česmi, Debeljacima, Mišinom Hanu i drugim mjestima prerastali su u političke zborove.

Da su posredstvom »Prijatelja prirode« komunisti širili svoj uticaj, vidi se iz izvještaja komandanta Bosanske divizijske oblasti: »Ima sigurnih podataka da se komunizam u vrlo mnogo slučajeva širi po planinskim kućama i turističkim domovima. Ovo naročito važi za pojedine turističke domove pojedinih društava čiji su članovi mahom radnici, omladina i studenti«.⁵⁷⁾

Najznačajnija manifestacija banjalučke podružnice »Prijatelji prirode« bila je 1936. godine kada je 200 izletnika iz Banjaluke, noseći crvenu zastavu, posjetilo Mišin Han, mjesto na pruzi Banjaluka—Prijedor. Tom prilikom održan je politički zbor, na kome je govorilo više govornika koji su ukazali na opasnost od fašizma i na potrebu koncentracije snaga u zemlji u jedinstven front koji će se moći suprotstaviti fašističkoj opasnosti. To je bio razlog da se kasnije zabrani svaki rad »Prijatelja prirode«. Okupljajući radničku omladinu, studente i srednjoškolce, sekcija »Prijatelji prirode« za kratko vrijeme djelovanja uticala je na klasno orijentisanje banjalučke omladine i u okviru društva »Pelagić« ispunila zadatke koji su joj bili namijenjeni.⁵⁸⁾

Društvo »Pelagić« je posredstvom svojih sekcija povezivalo svoj rad i sa *Ženskim pokretom* u Banjaluci. Organizacija *Ženski pokret* održala je u

⁵⁵⁾ Dubravka Škarica, *Djelatnost Kluba akademičara Banjaluka pred II svjetski rat, Prilozi*, br. 1, Sarajevo 1965. str. 125.

⁵⁶⁾ Citirani istorijat »Pelagića«, str. 5.

⁵⁷⁾ V. I. I. Beograd, *Zapisnik 17*, broj kutije 75, broj fascikla 1 broj dokumenta 10.

⁵⁸⁾ Nusret Sehić, *Neki momenti iz djelatnosti radničkog društva »Prijatelji prirode«, Prilozi*, 2, Sarajevo 1966. str. 163.

Banjaluci svoju osnivačku skupštinu u septembru 1935. godine.⁵⁹⁾ Do saziva skupštine, Pokret je imao punu podršku naprednih društava u Banjaluci, a prvenstveno Društva »Pelagić«. Uspješnom djelovanju *Ženskog pokreta* u Banjaluci doprinosila je revolucionarna atmosfera ovog grada i razne manifestacije revolucionarnog karaktera, pa nije ni čudo da policija u svojim izvještajima o komunistima i njihovoj aktivnosti Banjaluku naziva »Mali Beograd«.

Prve akcije formiranog *Ženskog pokreta* bile su vezane za političke događaje, a to je bio znak da će novi *Ženski pokret* krenuti radikalnijim metodama u borbu za svoja ekonomska i politička prava. Nosioći tih prvih akcija bile su omladinke, radnice i studentkinje. Pomoć u izvođenju programa, agitaciji za priredbe, u sakupljanju dobrovoljnih priloga, kao i pomoć za druge akcije pružalo je Radničko kulturno-sportsko društvo »Pelagić«, koje je, da bi uspostavilo bliži kontakt sa *Ženskim pokretom*, osnovalo mješoviti hor koji će biti spona u zajedničkim akcijama.

U vrijeme predizborne aktivnosti, pred petomajske izbore 1935. godine, na zboru Udružene opozicije, uz nekoliko hiljada banjalučkih radnika i građana, učestvuju i članovi Društva »Pelagić«. Iste godine, na prvom seljačko-radničkom zboru u Klešnicama, koji je organizovala partijska organizacija iz Banjaluke učestvovalo je 5000 radnika i seljaka, naprednih građana i studenata.

U nizu akcija političkog karaktera potrebno je istaći i učešće članova Društva »Pelagić« u demonstracijama koje su bile organizovane u vrijeme održavanja Učiteljskog kongresa u Banjaluci 1939. godine. Mjesni komitet i komunisti u Banjaluci odlučili su da ovaj kongres iskoriste za javnu i političku manifestaciju uz aktivno učešće radnika i naprednih snaga u gradu. Na ovoj manifestaciji bi se isticale aktuelne političke parole u duhu odbrane zemlje od ratne opasnosti i fašizma.⁶⁰⁾

Da bi proširilo djelovanje svoga rada, Društvo »Pelagić« pokušava oživjeti rad drugih naprednih društava u gradu. Pokušava oživjeti rad *Pododbora* muslimanskog kulturno-prosvjetnog društva »Budućnost« u Gornjem Šeheru. Iz uprave Društva »Pelagić« zaduženo je nekoliko aktivista, među kojim se isticao Dedo Gazić, sindikalni funkcioner u Sindikatu kožarskih radnika. Ovi aktivisti su rad »Budućnosti« usmjerili na liniji rada »Pelagića«. Iz Društva »Budućnost« djelovalo se na susjedna sela Bukvalek, Brda itd., te je tako posredstvom drugih društava uspješno sprovedena određena politička akcija.⁶¹⁾

Polovinom 1936. godine na inicijativu *Mjesnog komiteta* u Banjaluci je formiran inicijativni odbor »Lige za mir i slobodu«, koji je razvio aktivnost na jačanju pokreta protiv unutrašnje i vanjske opasnosti od fašizma. »Liga za mir i slobodu« okupljala je sve demokratske snage u gradu. Vidno učešće u tim akcijama imali su i članovi Društva »Pelagić«.⁶²⁾

⁵⁹⁾ *Zenski pokret*, br. 11—12, decembar 1922. godine 351.

⁶⁰⁾ Dimitrije Bjelica, *Demonstracije učitelja u Banjaluci, Zbornik sjećanja 40 godina*, knjiga 3, str. 446.

⁶¹⁾ Dedo Gazić, Izjava data autoru 30. X 1972. Banjaluka.

⁶²⁾ Poziv Inicijativnog odbora Lige za mir i slobodu od 12. VIII 1936, Arhiv BK, RP, BL, 4—55/1936.

Društvo »Pelagić« povezivalo je svoj rad i sa srednjoškolskim klubovima i literarnim društvima »Mlada Jugoslavija« u gimnaziji i »Petar Kočić« u učiteljskoj školi.

Bilo je pokušaja povezivanja svih kulturno-prosvjetnih društava u Banjaluci. U aprilu 1936. godine organizovana je konferencija kojoj je bio cilj da raspravi mogućnost zajedničkog rada na kulturno-prosvjetnom planu. Bilo je predloga da se osnuje »Savez kulturnih društava« kako bi se povezala sva nacionalna i građanska društva sa naprednim radničkim društvima. Pokazalo se da je ta ideja neostvarljiva, jer je Odbor mjesnih društava postavio neprihvatljive zahtjeve.⁶³⁾ Svakako da je cilj komunista u radu Društva »Pelagić« bio povezivanje sa drugim društvima. To je bio politički cilj, jer se na taj način ostvarivao akcioni i idejni program povezivanja radničke, seljačke, intelektualne omladine i naprednih snaga u Banjaluci. Društvo »Pelagić« tražilo je i ostvarivalo saradnju sa svim društvima na političkom i kulturnom planu ostajući uvijek dosljedno idejama radničkog pokreta.

Uspjesi revolucionarnog radničkog pokreta u Banjaluci i sve izrazitiji uticaj KPJ na mase omogućili su Društvu »Pelagić« da pred sam drugi svjetski rat razvije u potpunosti takvu političku djelatnost da je i pored svih pokušaja režima da mu omete rad i hapšenjem najaktivnijih članova ostvarivalo postavljeni cilj.

Kada je iznenada umro, 20. oktobra 1939. godine, blagajnik Društva Mirko Višnjic, Društvo je organizovalo veličanstvenu sahranu. Plašeći se demonstracija, policija je pratila pogreb i na ulazu u groblje sprečavala prolaz građanima. Tako je nastala tuča. U gužvi policija je tukla i starije građane i žene, što je izazvalo revolt i mržnju građana.⁶⁴⁾

Krajem 1940. godine u koncentracioni logor internirani su predsjednik Društva Kasim Hadžić, sekretar Slobodan Kokanović i ostali aktivisti: Idriz Maslo, Ivica Tukerić, Drago Mažar, Irfan Karabegović i Ante Jurinčić, što nam govori da se režim najsurovijim metodama obračunavao sa aktivistima Društva »Pelagić«.

Značajnu akciju Društvo »Pelagić« organizovalo je 23. novembra 1940. godine kada je jedna grupa ljotićevaca i križara veće količine amonijaka prosula ispred Hrvatskog doma, u kojem je trebalo da se održi priredba za građane. Na taj način su htjeli odvratiti publiku. Ispred pozornice istovremeno bila je postavljena paklena mašina koja je na vrijeme bila otkrivena. Članovi Društva na vrijeme su saznali za ovaj pokušaj reakcionarnih snaga, pa su ranije formirali stražu i omogućili da se izvede planirani program. Prije početka programa, održana je uobičajena »uvodna riječ«, u kojoj je osuđena reakcionarna politička vlada. Prisutni su dali izraza svom ogorčenju čim se na pozornici pojavio hor »Pelagića« bez svog horovođe Draga Mažara, koji je bio interniran u koncentracioni logor u Ivanjici. Bez svog horovođe hor je izveo program koji se sastojao, kao i obično, od revolucionarnih pjesama.⁶⁵⁾

⁶³⁾ *Vrbaske novine*, Banjaluka, april 1936, str. 2.

⁶⁴⁾ Citirani istorijat »Pelagića«, str. 7.

⁶⁵⁾ Seifket Maglajlić, citirani referat, str. 11.

Kakav je bio program jedne »Radničko kulturne večeri« koji je priredilo Društvo »Pelagić« vidi se na plakatu koji nam je ostao sačuvan.⁶⁶⁾ Poslije najave programa, na plakatu je napisan poduži tekst koji predstavlja pravu političku propagandu: »Danas, kad bjesni imperijalistički rat, a kapitalisti se kockaju sa tekovinama kulture, kad se sav teret bijede i nedaće podvostručio na plećima radnog svijeta, kad je i posljednja rupa na kaišu ostala široka, jer je glad zamijenila nadu na bolje, kad glad i krv radnika, zanatlije ili radnog inteligenta nosi zlato špekulantima, krupnim liferantima i trgovcima, osjeća se potreba za znanjem više nego ikada.«⁶⁷⁾ Plakat se završava pozivom slobodarske javnosti da pruži moralnu podršku radničkoj klasi.

Takav politički program i revolucionarnu aktivnost zvanični režim nije htio tolerisati i početkom 1941. godine zabranjen je rad Radničkom kulturno-sportskom društvu »Pelagić«.

Za sve vrijeme postojanja i rada Društvo »Pelagić« je ostalo dosljedno svojim revolucionarnim idejnim koncepcijama. Svojim intelektualnim, etičkim i drugim kvalitetima, članovi ovoga Društva, u datim historijskim uslovima, znatno su uticali na buđenje klasne svijesti širokih slojeva Bosanske krajine. U svoje redove Društvo je primalo sve ljude bez obzira na nacionalnu pripadnost. Članovi Društva učinili su mnogo u pravcu razvijanja uzajamnog povjerenja i jačanja bratstva i jedinstva. Sve je to dalo rezultate koji su se najviše ispoljili u toku čitave NOB-e, kada su članovi Društva »Pelagić« pokazali odanost idejama za koje su se borili i prije drugog svjetskog rata.

Posebnu ulogu članovi »Pelagića« imali su u prosvjetnom i kulturnom životu i radu u NOB-i. Svoje navike i stečene sposobnosti koje su članovi dobili radom u Društvu ponijeli su na borbene frontove i u svojim jedinicama bili nosioci i organizatori kulturno-umjetničkog života i rada.

Mnogi članovi »Pelagićeva« hora i muzičke sekcije bili su dirigenti u partizanskim kulturno-prosvjetnim ekipama, a uz njihovu pomoć stvarani su programi koji su u predahu borbe bodrili i veselili duh boraca i naroda. Svojim masovnim učešćem u NOB-i, članovi Društva »Pelagić« posvjedočili su svoju revolucionarnu djelatnost, svojim borbenim duhom iskazali su da je metod rada na kulturno-prosvjetnom planu bio ona snaga koja se u najtežim danima revolucije revolucionarno potvrdila.

⁶⁶⁾ Plakat Radničkog kulturno-sportskog društva »Pelagić« Arhiv BK, BL, fond plakati. Iz plakata se vidi revolucionarni sadržaj programa revolucionarne pjesme: »Radnički pozdrav«, »Ah ti Stjep širokaja«, »Slobodnjačka«, »Veseli kovači«, drama »Jegor Buličov« od Gorkog i nekoliko pjesama od kojih i »Pjesma banjalučkih radnika«.

⁶⁷⁾ Isto.